

Др Јасмина ИГРАЧКИ*

Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost2201179I

УДК: 343.8:343.221 343.85:343.26

Прегледни научни рад

Примљен. 21.6.2021. године

Датум прихватања: 1. 4. 2022. године

Политика строгог кажњавања: изазови кривичног права у превенцији криминала¹

Апстракт: Крајем осамдесетих година XX века увидело се да су политика кажњавања и институција затвора у озбиљној кризи и да кажњавање не остварује прокламоване циљеве. Традиционално се посеже за репресивним концептом кажњавања, што је и данас пракса у већини развијених земаља у свету. Примена концепта строже реакције на криминалитет није битно променила тренд раста криминалитета. Напротив, такав приступ је повећао број затвореника до граница неиздрживих за затворске институције. Полазећи од ефеката који се остварују изрицањем казни лишења слободе, а посебно других казни затвора и казне доживотног затвора, као и од последица које боравак у затвору производи, све су гласнија залагања за ограничење изрицања затворских казни и за избегавање затвора, јер су недостаци такве политике веома озбиљни и одражавају се како на личност затвореника тако и на друштво. Као резултат строжег кажњавања дошло је до повећања изрицања доживотне казне затвора. Према доступним подацима, око пола милиона људи у свету издржава доживотну казну затвора. Доживотни затвор се изриче у 183 од 216 земаља и територија, а између 2004. и 2015. године дошло је до пораста изрицања ових казни за око 84%. У наредном периоду потребно је пронаћи уравнотежену казнену политику и, свуда где је могуће,

* jasminaigracki@yahoo.com

1 Рад је настао као резултат истраживачког ангажовања према Плану и програму рада Института за криминолошка и социолошка истраживања за 2021. годину, који је одобрио Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

изрицати алтернативне санкције јер негативан утицај затвора оставља веома видљиве негативне последице.

Кључне речи: казнена политика, доживотна казна затвора, затвор, ресоцијализација.

Увод

Познато је да су понашања којима се крше друштвене норме одувек изазивала одређену друштвену реакцију. Та реакција је била негативна, осуђујућа. Сва друштва, па и најстарија, сматрала су таква понашања друштвено штетним и опасним, па су их стога осуђивала и настојала да их сузбију. Та опасност се испољавала, пре свега, у односу на друштвену заједницу и основне вредности на којима она почива, а самим тим и на чланове заједнице који те вредности уживају. Због тога се за њих каже да, по свом карактеру, „стимулишу“ друштвену реакцију, која се манифестује у разним облицима и са различитим степенима интензитета, од индивидуалног неодобравања до опште осуде и кажњавања. Изградња казнене политике и на националном и на међународном (глобалном) нивоу представља покушај јединственог деловања у превенцији криминалитета. Појам казнене политике може се схватити на различите начине – на пример, тако што би обухватао и прописивање санкција, па чак и питање одређивања зоне кажњивости. Овде ће се под тим појмом подразумевати све кривичне санкције изречене у одређеном временском периоду на одређеној територији. Иако судови приликом примењивања кривичноправних норми не би требало да воде никакву политику, па ни казнену, већ да исправно примењују право, овај термин се донекле може правдати и чињеницом да судови имају заиста широк простор за слободно одлучивање, како у погледу избора врсте кривичних санкција тако и у погледу одмеравања казне.

Чињеница да у области кривичних санкција, а посебно одмеравања казне, постоји низак степен везаности правом, да право поставља само неке опште и врло широке правне оквире, у извесној мери оправдава мишљење да судови приликом избора кривичне санкције и одмеравања казне воде казнену политику. Ипак, за вођење одређене политике, па и казнене, потребно је да субјекти који воде ту политику свесно теже остваривању постављеног циља. Осим општег циља примене кривичних санкција ради обављања

заштитне функције кривичног права и решавања конкретних случајева, тврђење да судови свесно, плански и координисано воде одређену казнену политику остаје на нивоу спекулација и претпојставки (Игњатовић, 2012). Један од основних циљева казнене политике свакако јесте реакција на криминалне активности делинквената у циљу заштите општих вредности. У савременим концепцијама кажњавања најчешће се истичу три главна циља: заштита друштва од преступника, ресоцијализација преступника и превенција криминалног понашања. Пенолошка теорија заступа схватање по коме се друштво најуспешније брани од криминала ресоцијализацијом и реинтеграцијом преступника, односно његовим поновним укључивањем у друштво. Кажњавање је последица преступа и упозорење да појединац мора да промени понашање, вредносни систем, однос према друштвеним вредностима и сл. Ресоцијализација је концепт који подразумева проналажење средстава и метода да у појединцу промени одређене навике, вредносни систем и став према друштвеним вредностима, а поготово оно понашање које је нормативно инкриминисано (Стевановић, 2014).

Током протеклих четврт века криминал и казнена политика узимали су централно место у политичкој и јавној расправи. Опадање вере у рехабилитационе интервенције праћено је све оштријим обликом казног популизма, који наглашава опште ефекте затвора (одвраћање и онеспособљавање), а приступе усмерене на добробит маловажава као „меке према злочину“. Једна од последица строге казнене политике јесте значајан пораст броја затворских казни², иако се у последње време стопа криминалитета у Европи смањује. Помак ка казненој и популистичкој казненој политици био је видљив од почетка до средине 1990-их. Последице су биле ширење законодавства усмереног на криминал, проширивање агенде на „асоцијално понашање“ и брз и трајан пораст броја затворених лица³.

2 Повећање броја затвореника посебно је карактеристично за Европу. У Енглеској и Велсу је од 2000. године број затвореника повећан за преко 20% (са 64.602 на 83.618).

3 <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/592810>

Ефекти строге казнене политике

Последњих деценија, строга казнена политика довела је до значајног повећања затвореничке популације у свету. Према Светској листи затворске популације, број затвореника, који су смештени у 223 затворска система у независним земљама и зависним територијама у 2015. години, износио је 10,35 милиона. Затворска популација најбројнија је у Сједињеним Америчким Државама (више од 2,2 милиона). Посматрано на 100.000 становника, највећа стопа је на Сејшелима и износи 799 осуђеника на 100.000 становника. У САД та стопа износи 698, док више од половине земаља има стопе ниже од 150. Интересантан је податак да је последњих деценија женска затворска популација порасла за 18%⁴. Као резултат строжег кажњавања дошло је до енормног повећања изрицања доживотне казне затвора. Према доступним подацима, доживотну казну затвора издржава око пола милиона људи у свету. Доживотни затвор се изриче у 183 од 216 земаља и територија, а између 2004. и 2015. године изрицање ових казни порасло је за око 84%. Само у Сједињеним Америчким Државама 162.000 осуђеника издржава доживотни затвор⁵. На 100.000 становника, на доживотни затвор осуђено је 50 осуђеника, међу којима је и велики број малолетника. Познати су случајеви да се за вишеструко убиство изриче и по неколико доживотних казни, што значи излазак из затвора „у овом животу“ није могућ. У Америци је од 1992. до 2016. године број изречених доживотних казни затвора порастао за 328%. За Америку је карактеристично да доживотни затвор изриче и малолетницима и да се тренутно на издржавању налази око 2.300 лица којима је ова казна изречена док су била малолетна. Доживотни затвор се, са изузетком земаља у којима се примењује смртна казна, изриче као максимална казна за учиниоце најтежих злочина.

И поред изрицања дуготрајних казни затвора и значајног продужења боравка затвореника у затворским условима, стопа криминала није смањена и криминал постаје „занимање“ и начин живота за који се опредељује велики број људи. На ту чињеницу указују и велики проценат рецидивизма и неефикасност ресоцијализације, као и глобално све распрострањенији криминалитет у најразноврс-

4 <https://nicic.gov/world-prison-population-listeleventh-edition>

5 <https://qz.com/974658/life-prison-sentences-are-far-more-common-in-the-us-than-anywhere-else/>

нијим облицима. Такво стање је довело до све израженијег неслагања у ставу према преступницима и начину државне реакције. Све је присутнији амбивалентан став, где једни сматрају да је „криминал неминовна појава у савременом друштву – навикни се, буди реалистичан, заштити се и преживи“, док други криминал посматрају као „катастрофу за једно друштво, где неко мора да одговара за такво стање, јер криминал дегенерише друштво и знак да је крајње време за повратак традиционалним вредностима и дисциплини“. Ти ставови су последица недовољне ефикасности казне затвора и затворских институција у остваривању сврхе и циљева кажњавања, што је изазвало и теоријска промишљања о сврси кажњавања. Приступ који се ослањао на третман и рехабилитацију уступио је место ретрибутивном начину размишљања о концепцији кажњавања. Под новом ретрибуцијом подразумева се дистрибуција правде која је пропорционална тежини кривичног дела, уз слоган „кажњавање према заслуги“, што је сасвим прихватљиво грађанима жељним правде (Васиљевић-Продановић, 2011). Поновно глорификовање казне лишења слободе (казне затвора) резултат је актуелне политике која промовише политику кажњавања на темељу антиципиране популарности и идеје да је затвор средство за стварање услова за општу безбедност друштва, не узимајући у обзир пенолошке консеквенце. Као резултат такве концепције кажњавања имамо масовна затварања, која су изнад сваке стопе затвореничке популације и супротна су историјским и компаративним нормама за друштво тог типа.

Група аутора испитивала је ефикасност затвора тако што је анализирала 50 студија којима се жели проценити ефекат затвора на рецидивизам. Истраживање је обухватило 300 затвореника и показало да боравак у затвору не утиче на рецидивизам⁶. У ствари, стопа рецидива затворених преступника била је слична оној код преступника осуђених у заједници. Поред тога, није утврђена корелација између дугих казни и смањеног рецидива. Заправо, истраживања су показала да су осуђеници са веома дугим казнама и дугим боравком у затвору чешће понављали извршење кривичног дела (за 3%). Већина истраживања је последњих деценија узроковала формирање става у кривичноправним и пенолошким круговима да казна затвора и институционална ресоцијализације не утиче у очекиваном обиму на промену обрасца понашања преступника и

⁶ Истраживање је спроведено у Америци 1999. године.

да се они врло брзо враћају на криминални образац понашања, најчешће и са знатно бруталнијим кривичним делима (Играчки, Стевановић, 2018). Такво стање се може објашњавати неадекватном казненом политиком, неуспелом ресоцијализацијом, доминантнијим утицајем затворске негативне неформалне структуре, али и немоћи затвора као институције да мења обрасце понашања преступника. На неуспех ресоцијализације преступника утичу многи фактори и објективне и субјективне природе. Последњих деценија се све убрзано мења – структура затвореника, финансијска моћ затворских система, кадровска оспособљеност, број затвореника и др. Структуру затвореника карактеришу све већи број зависника, све већи број затвореника осуђених на доживотну казну затвора и велики број затвореника са казнама преко 20 година затвора, са веома сложеном криминолошком и психолошком структуром. Сложено стање још више усложњава и чињеница да је „криминална инфекција“ у затвору све израженија, а формални систем све слабији и неефикаснији, што доводи у питање остваривање основних функција затвора (Играчки, Стевановић, 2018).

Директор Међународног центра за затворске студије Роб Ален (Rob Allen) на следећи начин коментарише актуелно стање у затворском систему: „С обзиром на високе финансијске, друштвене и етичке трошкове затвора, подаци би требало да подстакну политике у свакој земљи да учине све што могу како би ограничили величину своје затворске популације. Претерано коришћење затвора не чини ништа за побољшање јавне безбедности“. У савременом друштву, друштву ризика, постмодерном друштву, како га различити аутори означавају, пенална политика је окренута прагматичним циљевима социјалне контроле. Многи аутори коментаришу да су промене које се дешавају у начину реаговања на криминалитет недоследне, разноврдне, контрадикторне и без јасне теоријске концепције. Приметан је двојак приступ, при чему су за преступнике који су означени као опасни по друштво предвиђене строге казне, док се према лакшим преступницима примењују алтернативне санкције или процеси ресторативне правде. Приступ који се ослањао на третман и рехабилитацију уступио је место ретрибутивном начину размишљања о концепцији кажњавања. Под новом ретрибуцијом се подразумева дистрибуција правде која је пропорционална тежини кривичног дела, уз слоган „кажњавање према заслуги“, што је сасвим прихватљиво грађанима жељним правде (Васиљевић-Продановић, 2011).

Поновно глорификовање казне лишења слободе (казне затвора) резултат је актуелне политике која промовише политику кажњавања на темељу антиципиране популарности и идеје да је затвор средство за стварање услова за општу безбедност друштва, не узимајући у обзир пенолошке консеквенце. Као резултат такве концепције кажњавања имамо масовна затварања која су изнад сваке стопе затвореничке популације и супротна су историјским и компаративним нормама за друштво тог типа. Такође, данас је приметна криза затвора, која се манифестује у неефикасности третмана, израженој тензији међу затвореницима, високом проценту оболелих затвореника, лошим хигијенским, материјалним и другим условима, недовољно мотивисаном и едукованом особљу и сл. Могуће је да је и стручна и лаичка јавност превише очекивала од казне лишења слободе и од затвора као установе која извршава кривичне санкције институционалног карактера. Ефикасност казне лишења слободе као средства одвраћања од поновног вршења преступа, веома је тешко проценити. Нека истраживања показују висок степен сумње у ефекте казне затвора, али један број истраживања показује да ова санкција може имати позитивно дејство на починиоца кривичних дела и да затвор као средство принуде делује позитивно на превенцију криминала. Постоји општа сагласност да ефикасност казне лишења слободе у одвраћању од криминала значајно зависи од карактера преступника и његовог доживљаја санкције лишења слободе.

Теоретичари и практичари све чешће постављају питање колико смо се стварно удаљили од некадашњих примера из историје кажњавања и да ли смо, заиста, постали човечнији у свом односу према осуђеницима, или се лицемерно залажемо за људска права осуђених само декларативно, и онда када велике силе „дисциплинују“ мале народе и њихове вође. Нажалост, у блиској прошлости смо се упознали са таквом праксом. Данас се све чешће говори о тзв. пеналном популизму, тенденцији актуелне политике да промовише политику кажњавања на основу антиципиране популарности, без обзира на њену пенолошку вредност. Говорећи о поновном „рађању затвора“, Гарланд (2001) наводи да „за разлику од конвенционалне мудрости претходних времена, актуална претпоставка – затвор функционише не као механизам реформе или рехабилитације, већ као средство затварања и кажњавања које задовољава популарне политичке захтеве за општом безбедношћу и строжом

ретрибуцијом“. Исти аутор говори о главним обележјима масовног затварања у Америци, износећи фрапантне податке о броју затворених у тој земљи, јер масовно затварање имплицира стопу затварања и стопу затвореничке популације која значајно превазилази сваку историјску и компаративну норму за друштво тог типа. Амерички затворски систем, по Гарланду, задовољава тај критеријум. Друга битна карактеристика је социјална концентрација ефекта затварања, па он наводи како масовно затварање подразумева затварање индивидуалних преступника и постаје системско затварање читавих групација становништва. У случају Америке реч је о младим црнцима у великим урбаним центрима. На тај начин затварање постаје једна од социјалних институција која значајно структурира искуство група, тј. постаје део процеса социјализације (Стевановић, Играчки, 2011). Са појавом глобализма и неолибералног капитализма проблеми кажњавања и извршења казне затвора постају све израженији, а затварање постаје „рецепт“ масовног обрачуна са криминалцима (Играчки, 2020).

Све чешће се чују ставови кривичара, криминолога, пенолога и других научника и стручњака да изразито строга казнена политика не даје очекиване резултате у превенцији криминалитета; напротив, код дугих казни затвора преступници трпе несразмерно велике последице затвора. Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, у извештају о посети значајног броја европских затворских установа у којима су смештени затвореници осуђени на доживотни затвор, указује да се услови у којима ови затвореници живе знатно разликују од једне до друге установе. У многим земљама затвореници на доживотној робији обично су смештени заједно са другим затвореницима и уживају иста права у погледу режима (рад, едукација и рекреативне активности) и контакта са спољашњим светом као они. Међутим, у великом броју земаља – укључујући Азербејџан, Бугарску, Грузију, Јерменију, Литванију, Молдавију, Румунију, Руску Федерацију, Турску (само затвореници осуђени на тешку казну доживотног затвора) и Украјину – затвореници осуђени на доживотни затвор по правилу су одвојени од осталих. У неколико земаља је примећено да су они били у осиромашеном режиму са драконским безбедносним мерама (Ситуација затвореника осуђених на доживотни затвор, 2016). Према овом извештају, у појединим земљама затвореници осуђени на доживот-

ни затвор били су закључани у својим ћелијама (сами или по двоје) 23 сата дневно, није им било дозвољено да ступају у контакт са другима, чак ни са затвореницима осуђеним на доживотни затвор из других ћелија (ни током вежбања напољу), није им било дозвољено да раде изван своје ћелије и нису им биле нуђене никакве сврсисходне активности. Такође, у неколико земаља затвореницима осуђеним на доживотни затвор систематски су стављане лисице и/или су били претресани до голе коже увек када напуштају ћелију. У неким установама су те затворенике додатно пратила двојица затворских службеника са псом током сваког кретања изван ћелије.

Закључак

Иако казнена политика јесте један сегмент сузбијања криминалитета, морају се решавати узроци криминалитета – економски, социјални, политички, миграција становништва, незапосленост и др. Смањење стопе криминалитета неће се постићи поштравањем прописаних казни ни подизањем посебног минимума и максимума, а посебно не забраном ублажавања казне за одређена тешка кривична дела.

Стратегија и тактика борбе против криминалитета изграђиване су на двема опречним тенденцијама. С једне стране се имала у виду ефикасност кривичног гоњења, у смислу да ниједан учинилац не остане некажњен, а с друге стране питање уставом гарантованих слобода и права грађана. Према томе, ефикасност кривичног гоњења треба да буде усклађена с ограничењем личних слобода и права грађана уопште, те права на одбрану окривљеног у кривичном поступку и права на правично суђење. Забрињава тенденција све већег броја изрицања веома дугих казни затвора, посебно доживотне казне затвора, што је последица строге казнене политике и покушаја да се решење за криминално понашање пронађе у затворским институцијама. На такву тенденцију најбоље указују бројке – у свету је тренутно преко 10,35 милиона људи на издржавању затворске казне, а око пола милиона људи издржава доживотну казну затвора. Поновно глорификовање казне лишења слободе резултат је актуелне политике која промовише политику кажњавања на темељу антиципиране популарности и идеје да је затвор средство за стварање услова за општу безбедност друштва, не узимајући у

обзир пенолошке консеквенце. Очигледно је да је државна реакција на криминалитет неефикасна, јер се индикатори неефикасности испољавају и у великом проценту рецидивизма (Играчки, 2020).

Литература

1. Васиљевић-Продановић, Д. (2011). Теорије кажњавања и њихове пенолошке импликације. *Специјална едукација и рехабилитација*, бр. 3.
2. Garland, D. (2001). *The culture of control-crime and social order in contemporary society*. Oxford university Press.
3. *Evropska zatvorska pravila (pravila br. 103.1 do 103.8)*, <http://www.hrraction.org/wp-content/uploads/Evropska-zatvorska-pravila.pdf>
4. *Закон о изменама и допунама Кривичног законика*, Службени гласник Републике Србије, бр. 35/2019.
5. Игњатовић, Ђ. (2012). *Да ли је казнена политика судова у Србији одговарајућа?* у: „Казнена политика (раскол између закона и његове примене)“, Источно Сарајево.
6. Ђокић, И. (2016). *Реформе казне затвора у кривичном законодавству Републике Србије-казна затвора у дугом трајању или доживотни затвор*, у: „Европске интеграције и казнена законодавство (Поглавље 23 – норма, пракса и мере хармонизације)“, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Златибор.
7. Играчки, Ј., Стевановић, З. (2018). Утицај политике строгог кажњавања на ресоцијализацију затвореника: шта показује реалност?, у: „Суверенитет и рад међународних судова“, Тара.
8. Играчки, Ј. (2018). Казнена политика и рецидивизам, *Право и заповест разума. Правни живот, часопис за правну теорију и праксу*, бр. 9, том I, стр. 641 653.
9. Играчки, Ј. (2020). *Ефекти затвора у ресоцијализацији осуђеника*. Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд,
10. Играчки, Ј. (2020). *Алтернативне санкције и пробациони систем – међународни стандарди и стање у Србији*, у: *Liber Amiricorum prof. Dr Milenko Kresa*, Тара
11. Јованић, Г. С. (2004). Проблеми у извршењу дуговремених казни затвора. *Истраживања у дефектологији*, бр. 4.
12. Милосављевић, М. (2003). *Девијације и друштво*. Издавачка

- кућа Драганић. Београд.
13. Ситуација затвореника осуђених на доживотни затвор, Извод из 25. Опћег извјештаја, 2016, <https://rm.coe.int/16808ef55c->
 14. Стевановић, З. (2014). *Третман затвореника у затворском систему Србије*. Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
 15. Стевановић, З. Играски, Ј. (2011). *Ефекти казне затвора и институционалног третмана у превенцији криминалитета*. Правна ријеч, Удружење правника Републике Српске, Бања Лука.
 16. Ђоровић. Е. (2015). *Систем извршења кривичних санкција Републике Србије*. СВЕН, Нови Пазар.
 17. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/592810>
 18. <https://nicic.gov/world-prison-population-listeleventh-edition>
 19. <https://qz.com/974658/life-prison-sentences-are-far-more-common-in-the-us-than-anywhere-else/>

Strict Penalty Policy: Challenges of International Criminal Law in Crime Prevention

***Abstract:** At the end of the 1980s, it was realized that the policy of punishment and institutions such as prisons were in a serious crisis, and that punishment did not achieve the proclaimed goals. The repressive concept of punishment has traditionally been resorted to, and it is still present in practice in most developed countries in the world. The application of a stricter concept of crime response did not significantly change the growth trend of crime; on the contrary, such an approach increased the number of prisoners to unsustainable limits for prison institutions. Starting from the effects of imprisonment, in particular long prison sentences and life sentences and the consequences of imprisonment, there are growing calls to limit or altogether avoid imprisonment, as its shortcomings are very serious and affect both the prisoner's personality and the society. As a result of more severe punishment, there was an increase in the imposition of life imprisonment. According to available data, about half a million people in the world are serving life sentences. Life imprisonment is imposed in 183 out of*

216 countries and territories, and between 2004 and 2015 there was an increase in the imposition of this sentence by about 84%.

It is certainly necessary, in the coming period, to find a balanced penal policy and, wherever possible, to impose alternative sanctions because of the negative impact and very visible negative consequences that imprisonment leaves.

Keywords: *penal policy, life imprisonment, imprisonment, resocialization.*